

Iwonna Lamprecht

SANKCJE ALTERNATYWNE A ALTERNACJE ŚRODKÓW KARNYCH W KODEKSIE KARNYM

I

Sankcje alternatywne są szczególnym typem sankcji otwierającym możliwość stosowania różnych rodzajów kar, a co za tym idzie – także odejścia od kary pozbawienia wolności, co ma zasadnicze znaczenie w aspekcie współczesnej polityki karnej. „Zamiana” bezwzględnej kary pozbawienia wolności na inny środek karny może również mieć miejsce na drodze alternacji środków karnych przewidzianych w kodeksie karnym.

Analizę wzajemnych relacji sankcji alternatywnych i alternacji środków karnych stojących do dyspozycji sędziego wypada poprzedzić uwagami dotyczącymi samego terminu „alternatywa”, gdyż określenie to jest używane w różnych aspektach, szczególnie w nauce prawa karnego.

Definicja „alternatywy” – jak twierdzi M. Lipczyńska-Koperowa¹ – jest trudna, albowiem nazwa ta jest pojęciem wieloznacznym, zarówno w potocznym rozumieniu, a także jako termin logiki formalnej.

Według *Słownika wyrazów obcych PWN* nazwa „alternatywa” pochodzi od łacińskiego terminu *alterno*, co oznacza „zmieniam kolejność”. Jest to sytuacja wymagająca wyboru między dwiema wykluczającymi się możliwościami – albo...albo, jedno z dwojga. „Alternatywy” to dopuszczający jedną z dwu możliwości².

W. Kopaliński w *Słowniku wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych* określa „alternatywę” jako wybór między dwiema wykluczającymi się wzajem możliwościami. Zaznacza się przy tym, że jest to sytuacja nakazująca³.

¹ Por. M. Lipczyńska-Koperowa, *Alternatywa w prawie i procesie karnym*, Wrocław 1963, s. 10.

² Por. *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1980, s. 24.

³ Por. W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1968, s. 44.

Podobne zdanie na ten temat mają językoznawcy. Omawiany termin według nich oznacza potocznie konieczność wyboru jednej z dwu wykluczających się nawzajem możliwości, względnie wybór jednego z dwojga. Podkreśla się przy tym, że błędne jest używanie wyrazu „alternatywa” w znaczeniu możliwości⁴.

„Alternatywa” – jak zaznaczono wyżej – jest również terminem logiki formalnej. Odwołanie się do logiki nie umożliwia rozwiązania wszystkich kwestii, które dotyczą alternatywy, lecz wiele może ułatwić. Z punktu widzenia logiki, alternatywa oznacza zachodzenie jednego z dwojga. Może to być zachodzenie co najmniej jednej z dwóch ewentualności, zachodzenie co najwyżej jednej z dwóch ewentualności, a wreszcie zachodzenie jednej i tylko jednej ewentualności.

Ze względów natury logicznej człony alternatywy mogą się wykluczać, względnie człony alternatywy mogą się kumulować. Mamy wówczas do czynienia z tzw. alternatywą rozłączną, bądź z tzw. alternatywą zwykłą⁵. Zdania złożone alternatywnie cechują się przemiennością, zatem zdania składowe można przedstawiać dowolnie, bez zmiany wartości logicznej całości. Alternatywa jest zdaniem prawdziwym, gdy przynajmniej jedno z jej zdań składowych jest prawdziwe⁶.

Termin „alternatywa” jest zatem najczęściej używany w znaczeniu alternatywy dwuczłonowej, co wydaje się poprawne z punktu widzenia zarówno językowego, jak i logicznego.

W nauce prawa karnego określenie „alternatywa” używane jest wieloznacznie. Po pierwsze – terminem „alternatywa” posługujemy się w odniesieniu do systemu sankcji ustawowych, określając jeden z ich rodzajów mianem „sankcji alternatywnych”. Po drugie – o „alternatywie” mówimy w kontekście alternacji środków karnych, a więc w sytuacji możliwości bądź konieczności wymiany jednego środka karnego na inny rodzajowo środek, bądź na jego modyfikację.

Zajmijmy się najpierw „alternatywą” w odniesieniu do sankcji ustawowych.

II

Na gruncie polskiego ustawodawstwa, kary w ramach sankcji złożonych (wielorodzajowych) występują w przepisach bądź w koniunkcji, bądź w alternatywie rozłącznej, co daje podstawę do wyróżnienia sankcji kumulatywnych i alternatywnych.

⁴ Por. S. Szober, *Słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa 1948, wyd. 3, s. 62.

⁵ Por. Lipczyńska-Koperowa, *Alternatywa...*, s. 10.

⁶ Por. *Mała encyklopedia logiki*, Ossolineum 1968, s. 9.

Przez „sankcję alternatywną” rozumiem tę część przepisu karnego, która podaje rodzaj i rozmiar zagrożenia karnego za popełnienie czynu określonego w dyspozycji złożonej najmniej z dwóch rodzajów kar, przy czym sędzia może wybrać tylko jedną z alternatywnie grożących kar.

Problematyka sankcji alternatywnych należy zatem – jak zaznaczyłam w swoim czasie⁷ – do ustawowego wymiaru kary.

Dokonując zestawienia sankcji alternatywnych występujących w części szczególnej i wojskowej kodeksu karnego możemy wyodrębnić trzy typy sankcji alternatywnych. Typ pierwszy jest złożony z kary pozbawienia wolności, kary 25 lat pozbawienia wolności i kary śmierci; typ drugi składa się z kary pozbawienia wolności i kary 25 lat pozbawienia wolności, a typ trzeci (dotyczący występków) – to kara pozbawienia wolności, kara ograniczenia wolności i kara grzywny samoistnej.

Biorąc pod uwagę nie tylko rodzaj kar zasadniczych występujących w danej sankcji, ale również ich granice ustawowego zagrożenia, wskazać można osiem odmian sankcji alternatywnych⁸:

- 1) kara pozbawienia wolności od lat 10 do 15 (albo 25 lat) albo kara śmierci;
- 2) kara pozbawienia wolności od lat 8 do 15 (albo 25 lat) albo kara śmierci;
- 3) kara pozbawienia wolności od lat 5 do 15 (albo 25 lat) albo kara śmierci;
- 4) kara pozbawienia wolności od lat 8 do 15 albo 25 lat;
- 5) kara pozbawienia wolności od lat 5 do 15 albo 25 lat;
- 6) kara pozbawienia wolności od lat 3 do 15 albo 25 lat;
- 7) kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 2 lat, ograniczenia wolności od 3 miesięcy do 2 lat albo grzywna od 500 000 do 25 000 000 zł;
- 8) kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do roku, ograniczenia wolności od 3 miesięcy do 2 lat albo grzywna od 500 000 do 25 000 000 zł⁹.

W kodeksie karnym wymienione odmiany sankcji alternatywnych tworzą ustawowe zagrożenie 61 przestępstw, co stanowi 22% wszystkich przestępstw. Są one podstawą ustawowego zagrożenia odnośnie do zbrodni (61% wszystkich zbrodni) oraz „drobniejszych” występków (17% wszystkich występków). Cała reszta czynów przestępczych (czyli 88% wszystkich przestępstw) za-

⁷ Por. I. Lamprecht, *Sankcje alternatywne jako problem ustawowego wymiaru kary w kodeksie karnym*, „Acta Universitatis Lodzensis” 1985, Folia iuridica 22.

⁸ W powołanym artykule posługiwałam się terminem „typ sankcji alternatywnej w szerszym rozumieniu” zamiast „odmiana sankcji alternatywnych”. K. Buchała odniósł termin „odmiana sankcji” do sytuacji uwzględniającej granice ustawowego wymiaru kar zasadniczych, co wydaje się bardziej czytelne (*Prawo karne materialne*, Warszawa 1989, s. 516).

⁹ W nawiasach ujęto karę 25 lat pozbawienia wolności jako alternatywę kary śmierci na podstawie art. 30 § 3 k.k.

grożona jest wyłącznie karą pozbawienia wolności. Ustawodawca nie przewidział zatem w kodeksie karnym żadnego typu sankcji bez kary pozbawienia wolności. Kara ta bowiem funkcjonuje bądź jako jedyne ustawowe zagrożenie, bądź też jako jedna z kar w ramach sankcji alternatywnych.

III

Na marginesie poczynionych uwag oraz dokonanego zestawienia sankcji alternatywnych występujących w kodeksie karnym nasuwa się ogólna refleksja dotycząca samego terminu „sankcja alternatywna”.

Tak jak zaznaczyłam poprzednio, pojęcie „alternatywa” używane jest z reguły w znaczeniu alternatywy dwuczłonowej. Alternatywa wieloczłonowa, z którą spotykamy się w nauce i ustawodawstwie karnym, jest pewnym swoistym wyjątkiem od tej zasady. W odniesieniu do sankcji alternatywnych alternatywa wieloczłonowa stała się regułą. Z sankcją alternatywną złożoną z dwóch kar mamy do czynienia jedynie w przypadku 9 przestępstw. We wszystkich pozostałych przestępstwach zagrożonych karami alternatywnymi występuje alternatywa wieloczłonowa.

W związku z powyższym, bardziej adekwatnym terminem na określenie omawianych sankcji wydaje się termin „sankcje opcyjne”. „Opcja” oznaczająca prawo dokonania wyboru, nie ogranicza bowiem tego wyboru, tak jak w przypadku „alternatywy”, do dwóch możliwości¹⁰. Powszechność używania terminu „sankcje alternatywne” przesądza jednak o konieczności posługiwania się nim w dalszych rozważaniach.

IV

System alternacji środków karnych został szeroko rozbudowany w aktualnie obowiązującym kodeksie karnym. Jak słusznie zauważył J. Waszczyński, „sędziowski wymiar kary przestał być problemem przede wszystkim ilościowym. Nie pytanie «ile», lecz «co» i «jak» staje się centralnym zagadnieniem sędziowskiego wymiaru kary w przeważającej ilości spraw karnych”¹¹. Do dyspozycji sądu stoi zatem cały zespół środków penalnych, które mogą występować w różnych zestawieniach. Zadaniem sędziego jest dokonanie wyboru określonego środka z kilku możliwych, bądź też dokonanie ich właściwego doboru, jeżeli stosuje kilka środków.

Alternacja środków karnych w relacji do sankcji alternatywnych odnosi się właściwie do kar grożących za występki. Jeżeli chodzi o zbrodnie, możliwości

¹⁰ Por. Kopaliński, Słownik wyrazów..., wyd. 18, Warszawa 1989, s. 367.

¹¹ J. Waszczyński, *Ewolucja środków penalnych w prawie karnym PRL*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1974, t. 1.

zamiany grożącej kary alternatywnej na inny środek sprowadzają się do wariantów danego środka w płaszczyźnie określenia zasad jego wykonania oraz nadzwyczajnego wymiaru kary.

W zakresie sędziowskiego wymiaru kary zamiast grożących kar w ramach sankcji alternatywnych można orzekać środki karne przedstawione w zamieszczonej tabeli:

Tabela

Sankcje alternatywne a alternacje środków karnych

Kary alternatywne		Alternacje środków karnych
Występki	kara pozbawienia wolności	bezwzględna kara pozbawienia wolności, ale z określeniem zasad jej wykonania (art. 82)
	kara ograniczenia wolności	kara pozbawienia wolności z zawieszeniem (art. 73 § 1)
	kara grzywny	samoistna kara dodatkowa (art. 55)
Zbrodnie	kara pozbawienia wolności do lat 15	samoistna kara dodatkowa (art. 55)
	kara 25 lat pozbawienia wolności	bezwzględna kara pozbawienia wolności, ale z określeniem zasad jej wykonania (art. 82)
	kara śmierci	bezwzględna kara pozbawienia wolności, ale z określeniem zasad jej wykonania (art. 82)

Przytoczone zestawienie nie obejmuje wszystkich wariantów stojących do dyspozycji sądu w dziedzinie orzeczenia o karze alternatywnej¹². Schemat alternacji środków karnych możemy rozwinąć uwzględniając następujące warianty:

1. Bezwzględna kara pozbawienia wolności z określeniem zasad jej wykonania

- z określonym rodzajem zakładu karnego,
- z określonym typem rygoru wykonania kary,
- z określonym rodzajem zakładu karnego i typem rygoru wykonania kary.

2. Kara pozbawienia wolności z zawieszeniem

- prostym,
- z dozorem,
- z poręczeniem,
- z obowiązkami,
- z dozorem i poręczeniem,
- z dozorem i obowiązkami,
- z poręczeniem i obowiązkami,
- z dozorem, poręczeniem i obowiązkami.

¹² Pełne zestawienie wariantów stojących do dyspozycji sądu w dziedzinie orzeczenia o karze podaje Waszczyński (*Ewolucja...*, s. 84–87).

Schemat alternacji środków karnych zostaje rozszerzony jeszcze bardziej, jeżeli uwzględnione będą zasady nadzwyczajnego wymiaru kary¹³. Przedstawia się to w sposób następujący:

1. Obniżenie kary pozbawienia wolności poniżej dolnych progów przewidzianych w sankcji danego typu przestępstwa (art. 57 § 3), bez zawieszenia;
2. Obniżenie kary pozbawienia wolności poniżej dolnych progów przewidzianych w sankcji danego typu przestępstwa, z zawieszeniem wykonania orzeczonej kary pozbawienia wolności;
3. Wymierzenie kary pozbawienia wolności z podwyższonym dolnym progiem ze względu na chuligański charakter występku (art. 59 § 1),
 - z zawieszeniem wykonania orzeczonej kary (art. 59 § 2),
 - bez zawieszenia wykonania orzeczonej kary pozbawienia wolności;
4. Wymierzenie kary pozbawienia wolności z podwyższonym progiem górnym z uwagi na ciągły charakter przestępstwa (art. 58);
5. Wymierzenie kary pozbawienia wolności zaostrożonej z uwagi na recydywę specjalną podstawową (art. 60 § 1);
6. Wymierzenie kary pozbawienia wolności zaostrożonej z uwagi na recydywę specjalną wielokrotną (art. 60 § 2);
7. Odstąpienie od wymierzenia recydywistycznej kary nadzwyczajnie zaostrożonej (art. 61).

Wysokość zagrożenia karnego wpływa zatem ograniczająco na możliwość wyboru środków penalnych i ich dobór. Jak wynika z podanego zestawienia, alternacja środków karnych wywiera większy wpływ na orzecznictwo sądu w sprawach o przestępstwa drobniejsze i o średnim ciężarze gatunkowym, aniżeli w sprawach o przestępstwa najcięższe. Taki stan prawny nie zapewnia w pełni niezbędnej elastyczności oraz racjonalności humanistycznej polityki kryminalnej.

V

Jak wynika z uzasadnienia nowego projektu kodeksu, „projekt odrzuca założenie dominujące w powojennym prawie karnym, że efektywność zwalczania przestępczości zależy jest w decydującym stopniu od surowości represji karnej. [...] wyznaczenie zakresu czynów karalnych, jak i intensywności karania odpowiada zasadzie *ultima ratio* prawa karnego”¹⁴.

¹³ Przy zagrożeniu występku karami alternatywnymi brak jest technicznej możliwości zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary. Sąd musiałby wówczas naruszać ogólną zasadę takiego złagodzenia, wymierzając kary mieszczące się w ramach zwyczajnego wymiaru kary (por. na ten temat: K. Daszkiewicz, *Nadzwyczajne złagodzenie kary*, Warszawa 1976, s. 137; K. Buchała, Z. Cwiakański, M. Szewczyk, A. Zoll, *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 1990, s. 255).

¹⁴ *Projekt kodeksu karnego*, red. z listopada 1990 r., *Uzasadnienie*, s. 1.

Projektodawcy wprowadzili ważną zasadę określającą prymat kar wolnościowych i środków karnych przed karę pozbawienia wolności, bez warunkowego zawieszenia jej wykonania. Zgodnie bowiem z art. 54 § 1 projektu k.k., jeżeli ustawa przewiduje możliwość wyboru rodzaju kary, sąd orzeka bezwzględną karę pozbawienia wolności tylko wtedy, gdy inna kara albo środek karny nie może spełnić celów kary.

Projekt przewiduje znacznie rozszerzony katalog sankcji alternatywnych. Stanowią one ustawowe zagrożenie aż 131 przestępstw. Godny podkreślenia jest fakt wprowadzenia po raz pierwszy do kodeksu karnego sankcji bez kary pozbawienia wolności, opartej wyłącznie o karę grzywny i karę ograniczenia wolności. Takie ustawowe zagrożenie występuje w przypadku 9 przestępstw.

Proponowane są następujące odmiany sankcji alternatywnych:

Część szczególna kodeksu karnego

- kara pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 10, kara 25 lat albo kara dożywotniego pozbawienia wolności;
- kara pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 5 albo kara 25 lat;
- grzywna, kara ograniczenia wolności albo kara pozbawienia wolności do lat 2;
- grzywna, kara ograniczenia wolności albo kara pozbawienia wolności do roku;
- grzywna albo kara ograniczenia wolności;
- grzywna do 180 stawek dziennych albo kara ograniczenia wolności.

Część wojskowa kodeksu karnego

- kara aresztu wojskowego albo kara pozbawienia wolności do lat 3;
- kara aresztu wojskowego albo kara pozbawienia wolności do lat 2;
- kara ograniczenia wolności, kara aresztu wojskowego albo kara pozbawienia wolności do lat 2;
- kara ograniczenia wolności, kara aresztu wojskowego do roku albo kara pozbawienia wolności do lat 2;
- grzywna, kara ograniczenia wolności, kara aresztu wojskowego albo kara pozbawienia wolności do roku;
- grzywna albo kara ograniczenia wolności.

Rozbudowany katalog sankcji alternatywnych jest w projekcie kodeksu karnego „uzupełniony” środkami alternatywnymi. I tak, przykładowo sąd może orzec grzywnę albo karę ograniczenia wolności (ewentualnie odpowiedni środek kary) zamiast przewidzianej w sankcji kary pozbawienia wolności do lat 5 (art. 54). Środek karny może być stosowany zamiast kary, jeżeli sąd zastosuje odstępienie od orzeczenia kary. Dotyczy to sytuacji, gdy czyn zagrożony jest zamiennie grzywną, karą ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności (art. 55).

System sankcji alternatywnych oraz alternacji środków karnych w projekcie kodeksu karnego zostanie szczegółowo omówiony w odrębnym opracowaniu. W tym miejscu pragnę jedynie zasygnalizować słuszność tendencji projektowanych zmian, idących w kierunku łagodzenia punitowności kodeksu karnego oraz wprowadzenia zasady *ultima ratio* kary pozbawienia wolności.

Iwonna Lamprecht

ALTERNATIVE SANCTIONS AND ALTERNATION OF MEANS OF PUNISHMENT IN THE PENAL CODE

(Summary)

The subject of the paper is the relation of alternative sanctions to alteration of means of punishment in the penal code. The penal means which can be decided by a judicial decision instead of punishment, under alternative sanctions, have been presented. The alternation of penal means refers practically to punishment of minor offences. As regards crimes the possibility of substituting the alternative penalty by another penal means is restricted to its different way of execution and special sentencing. This the prescribes penalty restricts the possibility of choice of means of punishment.

The considerations have been preceded by some remarks referring to the term „alternative”, as this term is used in different aspects, particularly in the doctrine of penal law.

Źłumaczył Ludwik Lamentowski